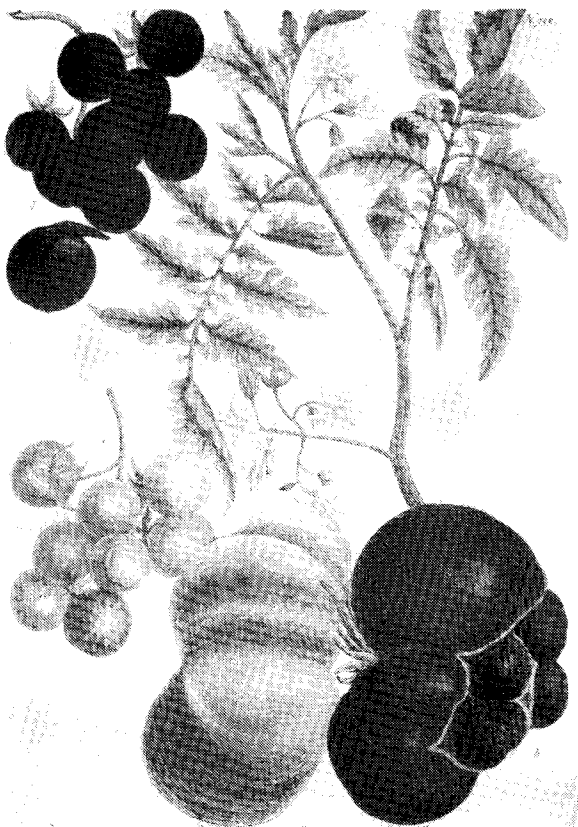

HONDERDVIER JAAR TOMATENTEELT IN HET WESTLAND. 1891 - 1995

door R. de Graaf

Inleiding

De Westlandse tuinbouwstreek mag terecht als het gebied worden beschouwd waar de commerciële tomatenteelt meer dan honderd jaar geleden in Nederland is begonnen. Reden genoeg om aandacht te besteden aan het honderdvierjarige jubileum van de tomaat.

De tomatenteelt heeft zich vanuit het Westland ontwikkeld tot een hoogstaande en één van de belangrijkste groenteteelten onder glas in Nederland. Het Westland is nog steeds het grootste aaneengesloten glastuinbouwgebied van de wereld. De tomaat heeft hier een groot aandeel in.

Voor het meer dan honderdjarig bestaan van de tomatenteelt in het Westland bestaan enkele meer of minder concrete bewijzen. Keihard zijn de gegevens echter niet en er bestaan wat vage aanwijzingen dat de eerste commerciële tomatenteelt in het Westland mogelijk al van voor 1891 dateert.

De tomateplant (*Solanum Lycopersicum Esculentum* Mill).

De tomaat als plant in het Westland en in de rest van Nederland was honderdvier jaar geleden al lang geen onbekende meer en werd al een aantal eeuwen om z'n mooie vruchten in enkele tuinen van liefhebbers en botanische tuinen geteeld. De plant stond onder verschillende namen bekend zoals "Pomme d'amour" (Liefdesappel). In het Westland verbasterde deze naam tot "Pontamoers". In Engeland spraken men van "Apple of love", "Poma Amoris" in het Latijn, "Pomi d'ori" in Italië en werd hij ook wel "Mala aurea" genoemd. De naam "Liefdesappel" is gegeven wegens de tedere gevoelens die hij (of zij?) zou opwekken. De tomaat werd in 1629 in Engeland voor de amoreuze aspecten en voor de curiositeit maar ook om de mooie vruchten geteeld, zo wordt in oude boeken vermeld.

De officiële naam van de tomaat "Lycopersicum" wordt al genoemd door auteurs van de klassieke oudheid. Lycopersicum komt van Lycos = wolf en persicum = perzik. Een en ander kan echter niet juist zijn: er is waarschijnlijk een andere plant mee bedoeld. Het zou de Mandrajora, Melongena of een andere giftige Solanacea kunnen zijn, waarvan de naam op de Amerikaanse plant is overgegaan. Verkeerde identificatie kwam algemeen voor bij botanici van de Renaissance. De Amerikaanse herkomst van de tomaat is echter onbetwistbaar.

Herkomst van de tomaat

Het vaderland van de tomaat is zonder twijfel Zuid-Amerika. Lang voor de ontdekking van Amerika door de Europeanen werd het gewas daar zelfs al gekweekt. Het is een oude Mexicaanse en Peruaanse cultuurplant.

De door ons geteelde tomateplanttypen komen als zodanig in het wild niet voor. Nauw verwant zijn een aantal wilde vormen. Welk land in Zuid-Amerika precies het kerngebied is, is nog niet bekend. De meningen hierover lopen bij de diverse onderzoekers wat dat betreft uiteen. Vaak wordt Peru (de kust) genoemd. Andere spreken over het Andesgebergte. De geteelde tomaat ontsnapt vaak uit de cultuur, verbreedt zich gemakkelijk en keert weer tot haar primitieve habitus

terug. Zo heeft waarschijnlijk het verspreidingsgebied zich uitgestrekt van Peru naar Brazilië en in het noorden tot Mexico. Er zijn tot nu toe geen aanwijzingen gevonden dat de tomaat in haar oorsprongsgebied ook werd gecultiveerd. Maar hoewel de Inca's de tomaat niet in hun voedselpakket hadden, had ten tijde van de Spaanse veroveringen de tomaat (cherry-type) Mexico bereikt en werd daar volop geteeld en gegeten. De gewone naam van de plant tomaat komt van het Mexicaanse (Indiaanse) woord "Tomatl". De oude Mexicanen maakten bij hun voedselvoorziening veel werk van de tomaat. Zij behoorde met mais, bonen en Spaanse peper tot de belangrijkste cultures.

Mogelijk heeft Columbus op zijn tweede reis naar Amerika (1498) de tomaat meegenomen naar Europa. Misschien hebben, net als bij de introductie van de aardappel in Europa, katholieke geestelijken (Karmelieter monniken) een belangrijke rol gespeeld. De tomaat kwam in ieder geval al vroeg in Europa, nog voor aardappel, mais en tabak.

Guilandinus de Padoue (botanicus in Italië, 16e eeuw) heeft de naam tomaat voor het eerst in de wetenschappelijke nomenclatuur gebracht. In zijn werk "de Papyro" beschrijft hij een plant onder de naam "Tomatle Americauorum". De eerste vermelding van de tomaat werd gedaan door Mathioli in zijn boek "Medici Senensis Commentarie" (1554), waarin hij zegt dat de tomaat recent in Italië is verschenen. In zijn werk beschrijft hij de tomaat, die hij "Poma Amoris" noemt als een soort aubergine, maar uit zijn afbeelding blijkt duidelijk dat hij de tomaat bedoelt.

Het eerste tomatezaad kwam ongetwijfeld in Spanje terecht. Het is zeer goed mogelijk dat de tomaat snel Italië bereikte, waarschijnlijk via het koninkrijk Napels, dat sinds 1522 onder Spaans bewind was gekomen. En hoewel de tomaat wel door Spanjaarden en Portugezen werd gegeten, waren de Italianen de eersten die werkelijk enthousiast waren over het eten van tomaten. Zij waren het die de tomaat in de tweede helft van de 16e eeuw op grote schaal gingen telen. Vooral in de streken rond Napels ontstonden grote velden met buitentomaten. Zuid-Frankrijk werd ook snel enthousiast voor de tomaat. Meer naar het noorden van Frankrijk en in de Nederlanden stond men er echter nogal sceptisch tegenover wegens de verwantschap met andere, giftige solanaceeën. Als tomaten al werden gegeten, was men toen van mening dat zij weinig en slechte voeding gaven. Deze mening is in Nederland pas in de 20-er en 30-er jaren van deze eeuw verdwenen. Helemaal verdwenen misschien zelfs ook nu nog niet. Er zijn nog genoeg mensen, waaronder opvallend veel tomatentuinders, die absoluut geen tomaten eten.

In 1557 publiceert de bekende Zuidnederlandse botanicus Dodoens zijn "Histoire des Plantes" en geeft daarin de eerste volledige be-

M. do Sacliarinus variegatus Poma amoris fructu luteo. *Spudococynthis Pomiformis*

schrijving van de tomaat en noemt haar "Pommes d'amour". Hij zegt ook dat de plant alleen wordt gevonden in tuinen van enkele plantenliefhebbers.

De introductie van de tomaat in Engeland was in 1596, mogelijk vroeger. Waarschijnlijk was er al een vermelding in Engeland in Gerarde's

“Catalogue” van 1576 en groeide de tomaat in dat jaar in zijn tuin. Gerarde was beheerder van de tuinen van Sir Robert Cecil in Waltham Cross in Engeland. Deze plaats wordt als een van eerste genoemd waar tomaten in Engeland groeiden. In 1929 noemt W. Corbett dit gebied het grootste tomatengebied van de wereld.

In 1822 worden door Sabine, tuinbouwkundige in Engeland, aanwijzingen gegeven over het kweken van tomaten en wordt vermeld dat de vruchten voor de markt worden geteeld. Sabine beschrijft dat Willmat of Isleworth (een bekende Engelse tuinder) ze teelde voor de markt en dat van 600 planten meer dan 7 ton vruchten werd geplukt. De vruchten waren buitengewoon van afmeting en gewicht (12 Engelse ounce). Vanaf 1822 is er in Engeland een snelle toename in populariteit van de tomaat.

In Noord-Frankrijk begint de tomaat eerst populair te worden aan het eind van de 18^e eeuw. In 1760 wordt de tomaat daar alleen nog maar als siergewas genoemd. In een catalogus van 1778 is zij bij de warmoezerijgewassen genoemd. In 1805 constateert Tollard de vooruitgang van deze Solanee “Thomate”: “deze vlezige vrucht die men ook “Pomme d’amour” noemt is de laatste jaren sterk vermeerderd”. Aanvankelijk werd de tomaat in Frankrijk vooral geteeld door burgers, want de Parijse tuinders zijn pas tegen 1830 de tomaat gaan kweken.

Omstreeks 1835 of 1840 is het gebruik van de tomaat in de U.S.A. algemeen geworden.

De tomaat in Nederland

De tomaat moet zich als curiositeit, na haar intrede in Europa, vrij snel in Nederland verspreid hebben. In oude kruidenboeken wordt de plant beschreven o.a. door Dodoens (1554 en 1618) in zijn “Cruydt Boeck”. De hovenier J. v.d. Groen, in dienst bij “den Prince van Orangien” te Honselersdijk, beschrijft in zijn boek “den Nederlandt-sen Hovenier” uit 1670 ook de “Liefde Appel”. Ook Boerhaave noemt in 1720 de tomaat. Ook in latere tuinbouwboeken, tuinalmanakken e.d. komt de tomaat vaak voor. Bijvoorbeeld in de “Nederlandsche Tuinkunst” uit 1837 van J. Craandijk en P.A. Schipperus. Hier wordt in gezegd: “de tomaten zijn in September en Oktober rijp om ingezameld en ingelegd te worden”.

Eerst aan het einde van de 19^e eeuw dringt in onze streken de wetenschap door dat de tomaat werkelijk een eetbare vrucht is, nadat het gebruik in omliggende landen, met name in Engeland al enige tijd algemeen is te noemen.

Voor de populariteit van de tomaat in Engeland is van groot belang gebleken voor de ontwikkeling van de teelt in Nederland. De eerste in Nederland gekweekte tomaten waren niet of nauwelijks voor de eigen markt bestemd, maar werden naar Engeland uitgevoerd.

De teelt in het Westland

Een der eersten, die met de cultuur van tomaten in het Westland begon, was H. Camfferman te Naaldwijk: in het jaar 1891. In 1944 leefde de heer Camfferman nog en van hem heeft G.W.F. Hespe verschillende bijzonderheden over de "eerste" teelt van tomaten gehoord. Hespe heeft deze gegevens gepubliceerd in 1944. Veel van de in dit verhaal genoemde gegevens en feiten zijn uit de publikatie van Hespe afkomstig. Uitvoerig wordt beschreven hoe Camfferman ertoe kwam om tomaten te gaan telen. Camfferman was in die tijd tuinchef op het bedrijf van Verhagen in Naaldwijk. In 1890 werd op dit bedrijf een muurkas gebouwd van 20 roe (60 m) lang, zoals in die dagen vrij veel gebeurde. Camfferman had een broer in Engeland, die tuinder in Wetstone bij Londen was, van wie hij geregeld bijzondere groentezaden ontving die hij uitprobeerde. Hij vroeg zijn broer om advies wat hij in de muurkas als tussenteelt zou telen. Deze raadde hem tomaten aan en zond hem zaad en aanwijzingen voor de teelt. Camfferman zette drie rijen tomaten in de muurkas. Het waren al ronde vormen, het ras wist hij zich niet meer te herinneren. De teelt lukte uitstekend, maar met de verkoop ging het niet zo best, sommige partijen brachten zelfs niets op. Ze werden voor een groot deel opgekocht door een koopman uit Honselersdijk (Vellekoop), die handelde met groente- en fruithandelaren uit de grote steden. Een van hen haalde op een tentoonstelling nog een eerste prijs met de tomaten. Een deel van de tomaten ging naar Engeland en zo kwam het dat de opbrengst het eerste jaar toch nog f 148,- bedroeg. Met het begin van de teelt burgerde in het Westland ook de naam tomaat in en deze verving de oude naam "Pontamoers", ook wel geschreven als "Pondemoers", die voordien werd gebruikt voor de op buitenplaatsen geteelde gekartelde vormen.

De naam tomaat werd naast andere namen in Nederland in de literatuur echter al veel eerder gebruikt, bijvoorbeeld door Th. F. Uilkens in 1855 in zijn "Groot Warmoezeniers Handboek".

Later begon een vriend van Camfferman, C. v.d. Berg, zich voor de tomatencultuur te interesseren, kweekte ze op Nieuw Honsel te Honselersdijk op grote schaal en zond ze met succes naar Engeland. Van den Berg heeft zich ernstig op de zaak toegelegd. Na een grondige studie in de voornaamste handelsplaatsen, vooral in Engeland, waarbij hij zich op de hoogte stelde van de gewenste soorten, de sortering, verpakking, verzending enz. gingen de eerste proefverzendingen in 1902 uit. De verwachtingen werden overtroffen, de kwaliteit van de vruchten werd geroemd en de geldelijke uitkomsten waren bevredigend. In 1899 was Van den Berg, naar hij meende voor-gevoed, terug gekomen uit Nederlands-Indië en hij begon in Honselersdijk op Nieuw Honsel een groots opgezette druiven- en tomatenteelt. Op een stuk grond van 5 ha. begon hij de "onderne-

ming”. Het kapitaal bracht hij bijeen met een paar vrienden. Deze onderneming groeide uit tot de grootste kwekerij onder glas en had de druiventeelt als hoofdzaak, maar de tomatenteelt kreeg er ook een aanmerkelijke betekenis. In 1903 volgde een nieuwe zending naar Engeland van 3500 kg. In 1904, 1905 en 1906 vonden er geen verzendingen plaats. Dit waren de jaren dat Van den Berg weer werkzaam was in de cultures op Java. In 1907 werden door hem 40.000 kg tomaten naar Engeland verzonden. In de daarop volgende jaren teelde en exporteerde hij regelmatig tomaten.

Tomaten in de kas (1931)

De tomatencultuur en export werden daarna, na het gebleken succes, door meerderen ter hand genomen. Inmiddels waren ook, zij het schoorvoetend, de Nederlanders ertoe overgegaan de tomaat als voedsel te waarderen. Van den Berg overleed op bijna zestigjarige leeftijd in het einde van het jaar 1921. Een bijzondere man was Van den Berg, die naast zijn grote kennis en verdienste voor de Indische cultures zeker een ereplaats verdient als het gaat om de bevordering en promotie van de tomatenteelt in Nederland en in het bijzonder in het Westland.

Volgens A. van Bergen Henegouwen kweekte A. van Marrewijk nog voor Camfferman tomaten voor de handel. In een verkoopboek van deze tuinder uit 1872 worden “Pondemoers” vermeld. Op 7 september 1872 werden twee vierdepartjes (= kleine mandjes) verzonden aan Wierdels, commissionair te Amsterdam. Gedurende drie achtereenvolgende jaren komen ze in het verkoopboek voor, verdwijnen dan en komen in 1878 terug onder de naam “Toonmate”. Ze werden ge-

kweekt op zogenaamde rabatten, dat is een smal stukje grond tegen de druivenmuren.

G.J.A. van Marrewijk, Dijkhoornseweg Den Hoorn, verzond op 23 september 1882 een klein mandje met "tomaten" naar de Amsterdamse handelaar H. Degens. Het mandje met tomaten bracht 2 gulden op. Op 7 oktober werd opnieuw een mandje tomaten verzonden, die f 1,75 oprachten. Een en ander staat vermeld in de bewaard gebleven dagboeken van tuinder Van Marrewijk.

Iemand, die zich in de beginjaren ook daadwerkelijk voor de tomatencultuur interesseerde was de tuinbouwleraar C.H. Claassen. Hij maakte een reis naar Engeland voor de bestudering van de mogelijkheden van onze groente- en vruchtenhandel op dat land. De goede indrukken die hij in Engeland kreeg van de tomatenteelt, zullen er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen dat hij na zijn terugkomst proeven met tomaten begon. De proeven vonden plaats op het bedrijf van P. van Ruyven te Poeldijk. De uitkomsten waren prachtig, maar de vruchten vonden geen kopers en het financiële resultaat was een fiasco.

In het dagboek van de kwekerij Nieuw Honsel is te vinden dat het ras "Eclips" werd geteeld, enige jaren later "Fruhest Rote", "Sunrise" en "Sterling castle". In 1915 het bekende ras "Ailsa Craig". In de loop der jaren zouden nog vele rassen komen en gaan. Enkele spreken nu nog tot de verbeelding zoals: "Mikado, Potentaat, Eclips, Alice Roosevelt, Meteor, Moneymaker, Triumph, Money d'ore, Extase, Sonato, Calypso" en vele andere.

Tomaten in de open lucht; na enige tijd met glas gedekt (1931)

De eerste tomaten werden in muurkassen geteeld, maar ook in de nieuw gebouwde (druiven)serres, die in de 90-er jaren van de 19^e eeuw in het Westland verschenen.

Jaap van Kester uit Poeldijk, een van de eerste tuinders die serres op zijn bedrijf liet bouwen, kweekte circa 1895 op aanraden van een Rotterdamse fruithandelaar naast druiven ook tomaten in zijn serres. Hij verzond ze naar een commissionair te Amsterdam (Jan Louwers), die er blijkbaar niet veel kopers voor vond, want al spoedig berichtte hij: "niet zoveel pondmoers sturen" (mondelijke mededeling in 1944 aan G.W.F. Hespe van Piet van Kester te Poeldijk, zoon van Jaap).

Een tiental jaren later brachten de tomaten in Nederland nog steeds weinig geld op volgens de heer Stein, tuinder in Loosduinen. In 1905 teelde hij tomaten, die voor 7 cent per pond naar de markt in Leiden gingen. Op de veiling brachten ze toentertijd nog minder op, namelijk 3 cent per pond.

Tomaten worden tegenwoordig in grote kassen geteeld. Grote kassen werden en worden soms nog wel "warenhuizen" genoemd. Deze vorm van kassen is ontworpen door Jan Dirk van Vuurde uit Loosduinen. Het eerste warenhuis werd in 1903 op zijn bedrijf gebouwd, dat stond aan de Oud-Rozenburglaan te Loosduinen. Dit eerste warenhuis was nog vrij primitief ten opzichte van latere constructies en was geheel niet te vergelijken met de huidige moderne kassen. Toch zaten er in het eerste warenhuis al tuimelramen. Van Vuurde ontwierp deze

Stookwarenhuis met jonge tomaten (1939)

kassen speciaal voor de tomatenteelt. Later bleek dat deze kas geschikt was voor allerlei verschillende gewassen.

In het verleden werd met verschillende typen kassen geëxperimenteerd om de tomatenteelt te verbeteren. Heel sporadisch vindt men hier of daar nog wel eens zo'n bijzonder model. Vaak waren dit kassen naar Engels model.

De tomatenteelt heeft zich in honderd jaar dankzij de inzet, ijver van kwekers, maar ook door het onderzoek, de voorlichting en het onderwijs ontwikkeld tot wat het nu is. Van het eerste aarzelende begin van tuinders als Camfferman, V.d. Berg, Van Ruiven en vele anderen heeft de tomatenteelt zich ontwikkeld tot de enorme produktie van 600.000 ton veilingaanvoer in 1990.

Enkele landelijke cijfers illustreren de grote toename in produktie:

1905	3.5 ton	1955	124000 ton
1907	40 ton	1960	201000 ton
1911	10000 ton	1970	379000 ton
1935	61000 ton	1980	381000 ton
1940	73000 ton	1990	600000 ton.
1950	75000 ton		

Wat de grens in produktie zal worden, is nog onbekend, maar met een toename in opbrengst per m² van 17.5 a 20.0 kg m² in 1965-1970 naar 65 kg m² in 1995 is het einde zeker nog niet in zicht.

LITERATUUR:

Baalen, J. van. (1966). Herinneringen aan C. van den Berg en de tomatencultuur

Bergen, E. van. (1908). Honselersdijk in woord en beeld

Bergen Henegouwen, A. van. (1939). Nog eens de tomatenhistorie. Weekblad van de Kon. Mij. voor Tuinbouw en Plantkunde 13.

Claassen, CH. en J.G. Hazeloop. (1939, achtste druk) Leerboek voor de Groenteteelt

Fiet, A. (z.j.). Geïllustreerd Tuinboek.

Ham, J. (1980). Op en om een oude Hoornse tuin. In: Nieuw uit het verleden. Uitg. Hist. Ver. Oud-Schipluiden.

Hespe, G.W.F. (1944). De geschiedenis van de tomaat, *Lycopersicum esculentum* Mill.

Intern verslag (A.8.H56). Proefstation voor de Groenten- en Fruitteelt onder glas te Naaldwijk. (met een uitgebreide literatuur vermelding)

Kuyper, J. (1943). Onze cultuurgewassen, hun geschiedenis en hun betekenis voor den mensch

Practicus. (z.j.). Moderne Tomatenteelt

Tuinbouw: Jaarboek (1927)

Vooruitzichten van de Tomatenteelt (1946).

Wiersma, K. (z.j.). De Tomaat